

Доне ПАЊОВСКИ (Битола)

ДУШАН КОСТИЌ НА МАКЕДОНСКИ

Како што тоа луцидно ќе го забележи д-р Радомир Ивановиќ во авторитетно напишаниот оглед *Црногорската и македонската книжевност во повоениот период (1945—1985)* литературните контакти помеѓу двете национални книжевности се воспоставени уште во текот на предвоениот период. *Интензивната соработка на црногорските и македонските книжевни творци се одвива под закрилата на движењето на социјалната или антифашистичката литература, кон крајот на дваестите и во текот на тридесеттите години од нашиот век.*¹ Поплодна соработка црногорските и македонските писатели пред ослободувањето и не можеле да остваруваат, со оглед на фактот што тие живеја и создаваа во еден ненароден режим кога литературите на двата мали народи биле негирани. Дури по ослободувањето се создадени услови за поорганизирана соработка и за подобро литературно доближување на црногорскиот и на македонскиот народ. Воспоставени се трајни литературни контакти кои сега постојано се прошируваат и продлабочуваат, а што е во интерес не само на двата народи, туку и во интерес на југословенското заедништво. *Тие контакти истовремено укажуваат на меѓусебната условеност на историските, социолошките, економските и културните фактори, така што со нив можат да се толкуваат многу поширок круг проблеми отколку што е книжевниот, особено од становиштет на социологијата на културата и социологијата на уметноста, па и на социологијата на книжевноста, особено ако станува збор за рецепција на книжевното дело.*² Прво пообемно претставување во

¹ Радомир Ивановиќ: *Книжевни паралели*, Студии и огледи за македонската книжевност. Македонска книга, Скопје, 1986, стр. 164. Книгата на Р. Ивановиќ се појави на македонски во добар превод на Борислав Наумовски.

² Р. Ивановиќ, цит. дело, стр. 165—166.

Црна Гора беше поетскиот избор *Предвечерје* (1966) од познатиот македонски поет Ацо Шопов (1923—1982).³ Непознатото дело на големиот црногорски поет и мислител Петар Петровиќ Његош *Горски венец*, несомнено и едно од врвните поетски остварувања на овој поширок простор, на македонски се појави во 1947 година во одличен препев на истакнатиот македонски поет и научник академикот Блаже Конески. Првиот пообимен превод од црногорскиот поет Његош на македонски претставува и прв обид на овој јазик да започне приопштувањето на најголемите литературни остварувања од југословенските книжевности и од светската книжевност. Требаше да поминат цели сто години од појавата на *Горски венец* за да можат македонските читатели да го имаат и на македонски јазик. Појавувањето на *Горски венец* на македонски јазик всушност претставуваше и почеток на трајната соработка на двете национални книжевности, зашто подоцна ќе уследи издавање на повеќе дела од македонски јазик. Во рамките на таа обострано корисна соработка во Македонија расте интересот и за литературното дело на корифејот на современата црногорска книжевност, познатиот поет, раскажувач и патописец Душан Костиќ.

Издавањето на омладинскиот роман *Глава нештера* од Душан Костиќ на македонски јазик,⁴ всушност е прв поголем интерес на македонските издавачи за современата црногорска прозна литература. Издавањето на ова познато дело на Д. Костиќ ќе го сврти вниманието на македонските читатели, зашто станува збор за дело со осведочени литературни вредности и за автор кој зад себе веќе има значајно литературно остварување. Нешто подоцна, поточно во 1965 година, на македонските читатели ќе му биде презентирано и едно друго познато дело на Душан Костиќ, романот *Сутјеска*.⁵ Десет години, пак, подоцна за прв пат на македонски ќе биде објавен и избор од поетското творештво на Д. Костиќ под наслов *Заточеник на југот*,⁶ а во 1987 година, по повод 70-годишнината од раѓањето и 55-годишнината на творечката дејност на Душан Костиќ на македонски јазик ќе биде обја-

³ Изборот од поетското творештво на А. Шопов се појави во 1966 година во издание на Графичкиот завод од Титоград, а во избор, превод и поговор на Сретен Перогиќ.

⁴ Душан Костиќ: *Глава нештера*, превод: Душно Пановски, издание на „Кочо Рацин“, Скопје, 1959.

⁵ Ова популарно дело на Душан Костиќ досега на македонски има доживеано повеќ издања. На македонски го има преведено Јован Бошковски. Романот *Сутјеска*, според наставниот план и програма во основните училишта во СР Македонија, влезе во лектирата за VII одделение.

⁶ Душан Костиќ: *Заточеник на југот*, избор, предговор и поговор д-р Радомир Ивановиќ, превод и препев: Тодор Чаловски, Издание на „Македонска ревија“, Скопје, 1985.

вен неговиот роман *Гора Коштанова*,⁷ Така денес македонските читатели имаат можност да се запознаат со дел од обемот поетско и раскажувачко дело на овој значаен црногорски и југословенски писател.

Македонските читатели, посебно оние помладите, на свој мајчин јазик можат да го читаат извонредниот роман *Глува пештера* на Душан Костиќ. Во овој свој роман, објавен 1956 година, Костиќ со неверојатна уверливост раскажува за почетоците на италијанската окупација и за растежот на огорченоста кај црногорскиот народ против окупацијата. Пред читателот се издигнува појавувањето и засилувањето на општонародниот отпор против окупаторот и четништвото, така што читаелот добива впечаток дека и самиот како да учествува во создавањето на таа атмосфера во која обесправениот, но горд црногорски народ започнува да ја зема сопствената судбина во свои раце. Душан Костиќ има смисла за создавање таква раскажувачка атмосфера во која на преден план да истакнува колективниот немир и колективниот отпор на населението. Читателот не ќе може, а да не симпатизира со младиот и смел Јоле кој од акција во акција израстува во вистински борец на сенародниот отпор. Од собирањето на оружјето и криење во Глува пештера, преку нападот на колона непријателски камиони и бегството од Глува пештера пред нас се извишува прекрасниот лик на овој млад борец кој младоста и радоста ќе ги замени со љубовта кон народот и партизаните и омразата кон окупаторите и четниците. Примерот со Јоле доволно илустративни говори за тоа како нашите млади луѓе предвреме созреваа во ужасно тешките услови што им ги наметнуваше војната. Душан Костиќ сето тоа го раскажува, уверливо, со авидентна способност за психолошко мотивирање на јунаците. Епското раскажувачко платно на Костиќ во *Глува пештера* е сочинето од бројни епизодични настани кои писателот ги избира со стремеж целото дело да го оформи со голема занимливост не само во однос на содржината, туку и во поглед на самиот раскажувачки чин. *Писателот избира и обликува занимливи настани, вешто ги заплетува и расплетува, не впуштајќи се во компликувани односи и описи. Тој со секој ред ја покажува својата несомнена надареност, својство на вистински раскажувач, кој истовремено им се обраќа на читателот и слушателот.*⁸ Тоа им по-

⁷ Душан Костиќ: *Гора Коштанова*, превод Панче Михајлов, издание на „Детска радост“, Скопје, 1987 (Делото е издадено По повод 70-годишнината на животот и 55-годишнината од книжевната работа на Душан Костиќ).

⁸ Радомир Ивановиќ: *Непотворливиот свет на детството (Романите на Душан Костиќ)*, поговор кон македонското издание на *Гора Коштанова*, стр. 150. Нам ни се чини дека поправилен би бил преводот на насловот на ова дело кога тој би гласел: *Гора на костените*, бидејќи во централните македонски говори, а кои се влезени во основата на современиот македонски литературен јазик постои именката костени (придавка: костенови), а не коштани, коштанови.

аѓа од рака само на талентираниите и искусни писатели, каков што е всушност и Душан Костиќ. Дури и со она што досега има на македонски јазик од овој автор, македонскиот читател веќе може да се увери во тоа.

За тоа како детството се заменува со зрелост во однесувањето и размислувањето, најубаво говори една епизода во романот *Сутјеска* кога е заробен четничкиот командант Живаљ Перишкиќ, оној што му го одзеде револверот на Јоле во романот *Глува пештера*. Тука Јоле ќе посака да го стрела Перишкиќа за на тој начин да одмазди за смртта на својот брат Маркиша, но нема да му дозволи Ивелиќ кој сам ќе го казни четничкиот командант. Прекалениот Ивелиќ, сепак, не сака младиот Јоле да стрела, па па макар бил тој и непријател. Истиот тој Ивелиќ во *Сутјеска* ќе размислува за учеството на младите во војната: *овие дечишта речиси и не се деца; горчливиот опит, животот, таа војна, ги делкале од ден на ден во зрела, барем по ум, момчадија. Со своето учество и со она што го даваат и го придонесуваат, сè повеќе стануваат рамноправни со нас, возрасните. Војната не ги штеди ни малку, поднесуваат сè.*⁹

Една епизода во романот *Сутјеска* остава силен впечаток и е мошне парадигматична во поглед на односот на стариот кон својот внук. Милун Јарамаз не може да се помири со тоа дека неговиот внук Васил побегнал од бригадата и затоа му го враќа на славниот командант Сава Ковачевиќ. Пред тоа, кон внукот стариот Јарамаз ќе се обрати: *Си ги оставил другарите да гинат, кучешка поганија! Зар тоа да го доживеам од тебе под стари денови? Во образот да ми плукнеш? А, чекај ти, скоту, нема да биде така!*¹⁰ Има и други примери на херојство на цврстина на моралот во делата на Костиќ. Етичките проблеми авторот ги решава едноставно, човечки и достоинствено, без пардон кога е во прашање зачувувањето на човековиот ентитет. Односи на Јарамаз кон внукот Васил и одбивањето на Ивелиќ да го застрела, четничкиот командант (ова второто во *Глува пештера*) се два примери на силни морални личности. Додека Јарамаз не сака да се покажува со прст кон него и кон неговиот внук, дотогаш кај Ивелиќ, сепак, надвладува она најчовечкото — не дозволува младиот човек да стане убиец, па макар тоа да биде и во прашање осведочен непријател. Има нешто повозвишено кај човекот, нешто што е секогаш над секојдневјето и над сите негови потреби. Тоа е моралноста која не смее никогаш да се погази и осквернави. Тоа во прозата на Душан Костиќ станува значајна компонента која треба да се вреднува посебно. Тука нема сомневање дека примери за ова авторот има во богатата народна книжевност, како и во не обемната, но во оваа смисла многу парадигматична уметничка литература кај Црноторците. Ете затоа фундаментал-

⁹ Македонското издание на „Сутјеска“, здружени издавачи, 1984, 116.

¹⁰ Истото издание, стр. 15.

ните вредности и стојности во литературно дело на Д. Костиќ треба, бездруго, да се бараат во традицијата врз која тој мудро го надградува своето дело и врз современите, модерни барања на книжевноста за кон овој автор останува отворен.

Со изразити примери на силна моралност е исполнето делото *Гора Коштанова*, мошне интересно прозно остварување во кое јунаци те речи си постојано се ставаат во вистински искушенија, бидејќи влегуваат во такви заплетувања од кои излегуваат помоќни, посилни и морално поцврсти. И овој роман на Д. Костиќ се реализиран врз принципот на романот-мозаик, зашто мноштво епизоди се цврсто сврзани и го сочинуваат платното врз кое авторот ги изнесува судбините на луѓето, посебно на младите луѓе во немирното времена разбеснените качаци. Носител на авторовите идеи во ова дело е, несомнено, момчето Вук. Овој позитивен јунак постојано се наоѓа во колизија со врсниците или постарите, но секогаш сам ги решава создадените проблеми, зашто секогаш инстинктот го тера да тргнува од сознанието дека е човек и дека треба човечки да се однесува кон другите. Со каква огорченост и разочарување младиот Вук Ки го прими претворањето на училиштето во затвор! Во душата на младиот човек се кршат некои сознанија и дилеми и тој станува свесен дека животот има и опачини кои треба да се примаат достоинствено и да се бори човек против нив, за нивно отстранување. За длабокиот јаз што се создаде помеѓу младиот Вук и оние што го исполнија училиштето со затвореници најубаво говори самиот писател на крајот од епизодата за тоа: *Помеѓу него и нив беше ископан јаз во чија нечиста вода почнуваше да му станува грдо и извалкано она што му беше најсветло и најубаво.*¹¹ Се чини дека токму од тој момент како да започна да созрева побрзо младиот Вук. Само малку подоцна, кога качакот Цемо ќе се обиде да ја потпали куќата на учителот Ракуш, младиот Вук ќе размислува за сето тоа. Силното разочарување ќе го натера да ги напрегне сите сопствени мисловни можности и на крајот, како што забележува писателот, ќе гледа во куќата која, сепак, не беше изгорена: *Само еден дел од покривот беше уништен и една дупка зјаеше оттаму тажно, се црнееше глумната — како што му се стори на Вук — токму како црната душа.*¹² За младиот човек и не можеше поинаку да се замисли човекот кој се обидува да го остави без покрив над главата оној што за Вук беше нешто свето и пример на праведност. Таквиот зол човек всушност не може да има душа, туку само црна дупка што во свеста на момчето се идентификува со поцрнатата глумна.

Како што има примери за изразување на цврста моралност од стране на некои јунаци во младинската проза на Душан Костиќ, разбирливо, е да има и примери на ерозија на моралните

¹¹ Македонското издание на *Гора Коштанова*, стр. 66.

¹² Истото издание, стр. 85.

вредности кај човекот. Се чини дека овие последните примери се побројни. И ова е разбирливо, зашто авторот за да ги истакне вредностите на човечката моралност неизбежно мора да помине и преку неморални истапувања на некои личности. Ова е произразито во *Гора Коштанова*, бидејќи тука и целото дело е така конципирано и реализирано — со изразито истакнување на моралните обврски на човекот. Според тоа моралноста и доблеста кај луѓето за Д. Костиќ се највозвишени цели кон кои треба секој да се стреми и да согорува. Инаку, најизразити примери на неморалност се во епизодите кога 60-годишниот Албанец Омер Чоча е малтретиран од началникот Лазар кој сака да му ја одузме ефтино тукушто уловената голема пастрмка и кога автомобилот ќе му ја скрши ногата на синот на Чоча.

Во основата на романот *Гора Коштанова* лежи недоразбирањето помеѓу властите и албанското неселение, кое наместа достигнува до кулминација да се претвори во отворен судир со пошироки размери. Тоа ненародната власт го користи како параван зад кои ги крие своите слабости во борбата против качаците и во настојувањето да ги неутрализира припадниците на другата народност, односно да ги посрби. Од своја страна ова на писателот му овозможува раскажувањето да го направи подинамично, подраматско и поинтересно за читателот. Сè е тука напнато до крајни граници; сè се одвива со видлива драматичност која постојано бара концентрација и вживување на читателот. И ова е, се разбира, една од битните значајни компоненти во раскажувањето на Душан Костиќ. Да се држи во напрегнатост читателот, да се раскажува интересно, да се кршат етичките норми во однесувањето кон луѓето или тие да се зацврстуваат врз очигледни примери — сето тоа е настојување на писателот да го придобие младиот читател. Нема сомнение дека во тоа целосно успева Душан Костиќ.

Поетскиот избор *Заточеник на југот*, претставува прво поетско претставување на Душан Костиќ на македонски јазик. Изборот на песните, предговорот и поговорот се на д-р Радомир Ивановиќ, а препевот на Тодор Чаловски. Воопшто оваа книга е мошне интересно конципирана и реализирана. Книгата е поделена на пет циклуса (*Крстопати на морето*, *Сонот на архипелагот*, *Ходочастие на билките*, *Недоизречен бол* и *Заточеник на југот*) чии наслови се земени синтагми (одбрани) од поезијата на Костиќ, а за што самиот приредувач на изданието вели: *За да укажаме на сите овие и многу други компоненти во поезијата на Костиќ (а тоа според Ивановиќ, се лирската атмосфера, хронотопот и заточеништво на југот, — заб. м. — Д. П.), од неа одбравме одделни лексеми или синтагми и во духот на поетот ги озаглавивме одделните циклуси.*¹³ И ова говори во прилог на тоа дека приредувачот на изданието настојувал до крајни можни граници да

¹³ Р. Ивановиќ, поговор кон изборот *Заточеник на југот*, стр. 127.

биде пообјективен и да им ја презентира на македонските читатели поезијата на Д. Костиќ најавтентично и најодговорно. Во тоа целосно успеал. Додека ова е обично, едноставно и е резултат на длабоко почитување на личноста и делото на големиот поет, дотогаш пријатно изненадува што секој циклус има кус предговорен, критички текст на Ивановиќ со кој критичарот го воведува читателот во поетскиот свет на Душан Костиќ. И уште нешто — секој од овие негови критички текстови за мото има стих од познатиот македонски поет Анте Поповски. Позајмените стихови од А. Поповски се и наслови на критичките коментари на Радомир Ивановиќ. Оваа своја постапка (интересна во секој поглед) самиот Р. Ивановиќ ја објаснува во поговорот кон изданието: *Насловите на критичките коментари ги зедевме од опусот на истакнатиот македонски поет Анте Поповски (петтата и осмата песна од „Макови“, третата песна од циклусов „Сончогледи“ и песната „Нашите краишта“), во кои, исто така, постојат две глобални метафори: југот и летото, со што е поткрепено медитеранското чувствување на животот кај двајцата поети и сродноста во глобалните метафори.*¹⁴ Дobar познавач и на современата македонската литература, Радомир Ивановиќ со право изнаоѓа изразито допирни точки во поезијата на Душан Костиќ и Анте Поповски. И двајцата поети и припаѓаат на онаа група автори во чија поезија навистина медитеранското наоѓа централно, или барем едно од централните места. И во стиховите на Костиќ, и во стиховите на Поповски се чувствува медитеранскиот пејзаж, во нив пулсира животот карактеристичен за ова поднебје.

Морето и југот имаат доминантно место во стиховите што им се понудени на македонски јазик. Во овие стихови поетот Д. Костиќ се легитимира како одличен познавач на метафорита (и: се разбира нејзин творец). Најчесто морето е идентификувано со животот, а со копнежот по слободното пространство и со исконскиот стремеж на човекот да се ослободува од делничноста и баналноста. Има во стиховите на Костиќ извесна доза на чувствување на минливоста, за оттука и онаа лакомост кога се настојува животот да се нопфати што повеќе и да се задржи што повеќе. Така е во песната *Ме зароби морето* кога поетот ќе посака тој да го зароби:

*Сакав да ја заробам морето, да профучи без трага
да истече.*

*да не ме пијат бранојте, ветрот да се разигра голо;
Но, еве, луд сум од ширта, од месечината, од мирното
море на оваа вечер*

и пијан лутам по молот.

¹⁴ Р. Ивановиќ, цит. дело, стр. 128.

Тоа е едно хемингвејско сфаќање на животот и компарирање со морето — зацрпувате грст вода, а таа ќе ви истече низ прстите. Така е и со животот. Во животот можете да постигнете сешто, но од животот не можете да понесете ништо. Парадигмаична во овој поглед може да биде песната *Пред нас море*. Поетот најавува страв од годините, а понатаму се наоѓа на дофат на изворот што га наречуваат тишина. Тоа е онаа неминовност, она сетно чувствување на минливоста и неизбежната рекапитулација со која човекот секогаш губи. Ова е, ни се чини, уште поизразито извлечено во прекрасната песна *Филозофија на морето* каде што морето (персонифицирано) има истрајна душа и каде што постојано чека *Предобро знам: Ќе ми се вратите вие, еднаш, / кога и да е, во облик каков и да е*. Минливоста е непопрешлива, таа постојано само чека. Како што чека и морето во оваа песна на Д. Костиќ. Морето е тука семокно, бесконечно и трајно, така што тоа зрачи и од неговите зраци се рефлектираат сознајните сегменти кои тука завршуваат во една единствено можна сознајност: дека животот заминува, а останува таа бесконечност што тука израснува во вистински симбол.

Поезијата на Душан Костиќ повикува на активен однос на читателот. Таа просто се довршува, се дооформува во свеста на читателот, зашто нејзината исполнетост со асоцијации нуди броени сознанија што се рабаат во одрејство со оној кому поетот му се обраќа. Ова нè потсетува на едно размислување на Морис Бланшо дека литературното дело е инфинитантно и дека тоа се довршува само со восприемањето на читателот. Ова во стиховите на Душан Костиќ мошне убаво го забележува Радомир Ивановиќ кој на едно место и вели: *На тој начин (со мноштвото екстензивни и непосредни сутестии, заб. м. — Д. П.) поетот од читателот направил сотворец кој го надоградува загадочниот процес на создавањето, учествува во него, проткаен со магијата на создавањето која никогаш не престанува.*¹⁵

Со поетскиот избор *Заточеник на југот* на македонскиот читател му е овозможено да има покомплетна (но, се разбира, не и целосна) претстава за прозното и поетското дело на големиот поет Душан Костиќ. Дури и во четирите наслови на македонски јазик (*Глува пештера, Сутјеска, Гора Коштанова и Заточеник на југот*) читателот лесно ги открива значајните вредности на делото на овој заслужен литературен работник, а кое пред сè се наметнува како маестрална хуманистичка линија во целокупното творештво на Костиќ. Таа негова творечка придобивка го прави широко да ги надминува границите на малиот црногорски простор. Зашто за духовните вредности и нема просторни ограничувања. А такви вредности, во тоа нема сомневање, одамна поседува обемното дело на Душан Костиќ.

¹⁵ Р. Ивановиќ, цит. дело, стр. 129.

Done Panovski

DUŠAN KOSTIĆ IN MACEDONIAN

Summary

The mutual contacts between the Montenegrin and Macedonian literature were established as early as in the period between the two world wars. These contacts were intensified after the war. Within such fruitful cooperation, a significant place belongs to the work of the outstanding Montenegrin writer Dušan Kostić.

The first translation of Dušan Kostić's works was publication of his novel »The Deaf Cave« (*Gluva pećina*) (1959). Publication of this famous work in Macedonian, in translation of Duško Nanevski, attracted both readers and Macedonian publishers. As a result, further editions of this and other Kostić's works followed.

The wide public, especially the young one, had the second Kostić's novel for the youth »The Sutjeska« (*Sutjeska*) translated by Jovan Boškovski. This novel entered the readings for the seventh grade of elementary school and has had several editions so far.

Also translated in Macedonian are other Kostić's works: »A Prisoner of the South« (*Zatočenik juga*), a selection from poetry, edited by dr Radomir V. Ivanović and restyled by Todor Čalevski, and »The Chestnut Mountain« (*Gora kestena*), translated by Pančo Mihajlov on the occasion of the 70th anniversary of birth and the 55th anniversary of literary work of Dušan Kostić.

The paper of D. Panovski, beside giving the main data on the mutual cooperation between the two national literatures (Montenegrin and Macedonian) and information on the interest of Macedonian publishers in the works of Dušan Kostić, highlights the main values of the works of this significant writer that have been translated in Macedonian language.

